

Краснодемська І.І.
УКРАЇНА І УКРАЇНЦІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ СТУДІЙ
НІМЕЦЬКИХ ВЧЕНИХ (30-ті РОКИ ХХ ст.)

Як цілісна система наукових інтегративних знань про Україну і світове українство в усьому часопросторі українознавство на всіх етапах розвивається двома річищами: у вітчизняних та зарубіжних джерелах [2]. У 30-х роках ХХ ст. після розквіту, зумовленого створенням української державності (УНР, Гетьманат, Директорія) за умов більшовицького режиму в Україні відбувалося поступове знищення науки самопізнання українського народу, зникає навіть сам термін «українознавство». В цей час для його розвитку характерна своєрідна двоколісність: заідеологізованість на материковій Україні та науковість в діаспорі. Протистояння між двома його течіями, їх своєрідність змагальність і перевірка на життєвість дали поштовх для аргументації точок зору, водночас засвідчили глибоку кризу і безперспективність радянського тоталітаризму. Натомість українознавці Західної України і діаспори оприлюднили «Українську загальну енциклопедію» в 3-х томах під реакцією І. Раковського, ряд історичних, демографічних та філологічних праць [1, с. 96].

Крім вчених української діаспори, феномен України, територію, яку заселяв український етнос, природу, мову, культуру (матеріальну й духовну), міжнародні

зв'язки у своїх лекціях, наукових та публіцистичних працях, дискусіях висвітлювали і зарубіжні вчені.

В цій статті ми торкнемося як українознавча тематика була представлена у викладах та розвідках німецьких вчених в 30-ті роки ХХ ст. Так, виступаючи в Українському науковому інституті в Берліні відомий німецький вчений-географ доктор Альбрехт Пенк, який ще в період І Світової війни виступав як оборонець географічної незалежності України, підкреслював велику роль для культури українців степу і лісів, які займають значну територію України [4, арк. 309]. Археолог, професор Кенісбергського університету Фрайгер фон Ріхтгофен зробив виклад «Прабатьківщина слов'ян у новітній літературі», а доктор З. Турин про українсько-німецькі зносини [4, арк. 315–318].

Професор К. Маєр у виголошеній 26 травня 1933 р. лекції «Роль України як посередника в культурі Сходу» доводив, що культурна роль України в житті Східної Європи досить значна. Зокрема, офіційне прийняття християнства у 988 р. започаткувало дуже важливу культурницьку епоху на сході Європи. Київ став культурним центром. В Х–ХІІ ст. тут постали такі архітвори, як «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Слово о полку Ігоревім», билини тощо. Коли з середини ХІV ст. і впродовж трьох століть Україна перебувала в складі Польської та Литовської держав, вона також опинилася в сфері діяння другої великої культурної течії, що йшла з Риму, Франції, Німеччини, і мала змогу сприймати європейську культуру. Таким чином, ренесанс і гуманізм, а особливо реформація й протиреформація, дійшли лише до українців з-поміж усіх православних слов'ян. В Києві розвивалася наука, зокрема теологія, філологія, історія [3, арк. 53].

Про історичне значення для України Собору святої Софії, який займає одне з найвидатніших місць серед пам'яток середньовічної архітектури не лише Східної, а й Центральної Європи, йде мова в статті Альберта Пенка та Ганса Коха «Собор святої Софії в небезпеці» («Вісті», №3(16) за 10 квітня 1935 р.).

З усіх українських церков візантійсько-романської доби свята Софія є найбільшою, найпишнішою та збереглася до нашого часу порівняно найліпше. Її значення полягає також у довготривалому впливі на монументальне будівництво. Ґрунтовно описуючи собор, його внутрішні й зовнішні декорації, куполи, фрески, мозаїки, скульптури, автори переконливо говорять про недопустимість знищення цієї унікальної архітектурної пам'ятки [4, арк. 370–372].

Д-р З. Турин подав історичний нарис про українсько-німецькі політичні, торговельні, культурні зносини. Ці зв'язки були поширеними не лише між пануючими родами, але й між звичайною шляхтою обох країн. Досить динамічними в ті часи були походи галицько-волинських князів в союзі з німецьким орденом, спрямовані проти Польщі. Культурному співробітництву України й Німеччини сприяло швидке розповсюдження Магдебурзького права в Україні. В ХVІ ст. починається рух українських студентів до Європи, зокрема до Німеччини, поживаються торговельні відносини, основними транзитними пунктами стають Бреслав, Данціг та Кенісберг. Багато німців служили в козацькому війську, а німецькі ремісники працювали в металевій індустрії. Видатні українські діячі були в Німеччині, а німці здобували славу в Україні. Зокрема, Печерський архимандрит Інокентій Гізель, автор «Синопису» або Шедель – будівничий Лаврської дзвіниці [3, арк. 75].

16 липня 1933 р. проф. Р. Травтман виступив з лекцією про «Повість врем'яних літ» Нестора Літописця, яку він переклав німецькою мовою. Доповідач порівняв цей твір з аналогічними працями Грегора з Тура та Космоса Празького і показав зв'язок і архітонічну послідовність продовжуваної патріотичної концепції староруського твору. Особливо підкреслюється цілісний світогляд автора – печерського монаха, вихованого

на аскетично-грецькій культурі, з виявленими князівсько-династичними симпатіями та релігійним почуттям [4, арк. 251].

Густава Шпехта в своїй лекції в УНІ 29 листопада 1933 р. про українську історію й культуру вчений високо оцінив діяльність І. Мазепи, «Руську правду», Нестора Літописця, «Енеїду», Г. Сковороду, Т. Шевченка. «Коли європеєць прочуває чар «російського степу, то він має на увазі степ український. Одушевляється він танцями «російськими народними», то завше можна сумніватися, чи не уявляється йому український «козачок» або «гопак». Коли європеєць хвалить і подивляє «російський» церковний спів, то хай знає, що українець О. Бортнянський зі Глухівської співочої школи був творцем цієї божественної культури співу. Так само століттями раніше власне українці перейняли європейську традицію церковних драм і розвинули в чисто народний слов'янський вид літератури» [4, арк. 298].

12 червня 1936 р. в Берлінському університеті професор, доктор Карл фон Леш у викладі «Границі української етнографічної території в порівнянні з територіями інших великих народів» з'ясував історичний розвиток української нації, підкреслив нерозривну тяглість державно-національної думки з Київської Русі через Галицько-Волинську, Литовсько-Руську держави, Козаччину, Гетьманщину аж до Української Держави найновіших часів. Прямою спадкоємницею Київської Русі була Галицько-Волинська держава, й обидві ці держави були українські. Весь час свого існування Україна мала почесне, водночас незвичайно тяжке й відповідальне завдання – стояти на сторожі європейської культури [5, арк. 89].

Професор Ф. Ріхтофен вважає українців автохтонами на власних землях і розглядає історію України у зв'язку з українською культурою, підкреслюючи її характерні риси й цінності. Не обмежуючись характеристикою доісторичної культури українських земель, автор намагається дослідити і ствердити її расово-національну основу та виявити її генетичний та історичний зв'язок з творцями або носіями різних типів і проявами культур на українських землях [5, арк. 134–135].

Говорячи про україніку в німецьких виданнях, зауважимо, що в них розглядалися в основному три питання: по-перше, цілісність української проблеми як міжнародно-політичної справи; по-друге, тогочасне положення українського народу, розшматованого кількома державами; по-третє, стан підсовєтської України та національно-визвольна боротьба українців в СРСР [5, арк. 167]. Автори намагаються справедливо та зважено підходити до висвітлення справ українського народу.

Зокрема, в публікації «Німецька преса кінця XVIII ст. як історичне джерело до історії України» йдеться про те, що в берлінських газетах («Постіліон», «Меркуріус», «Фама») з 1657 р. вміщено ряд описів нещасливого походу Голіцина і гетьмана Самойловича в Крим. З них дізнаємося, що козаки активізувалися на Чорному морі, наносячи значну шкоду туркам. Це був єдиний позитивний наслідок походу, на що німецька преса звернула увагу.

В пруській і саксонській пресі 80-х рр. XVII ст. опубліковано чимало відомостей про гетьмана Правобережної України А. Могилу (1684–1688 рр.). Ці відомості цікаві, оскільки заповнюють прогалину, яку залишили українські, польські та російські джерела. Зокрема, в цих дослідженнях ім'я його зникає, як зазначає М. Антонович, у 1686 р., але згадується пізніше – в 1687, 1688 і на початку 1689 р. на сторінках німецьких часописів. Зокрема, Лейпцігська газета «Пост-унд-Ордінал-Цайтунг» сповіщає своїх читачів на поч. 1689 р. про смерть А. Могили, на підставі чого можна встановити, що він помер у грудні 1688 р. внаслідок нещасного випадку або помсти з боку незадоволених козаків [3, арк. 153].

У 20-30-х рр. XX ст. в німецькій пресі публікувалися статті К. Кігельгена, А. Шмідта, Е. Бергеля, Й. Маркварта, фельстони А. Русінова про Україну й українські питання, про страждання українських переселенців на Півночі Росії [5, арк. 103].

Про Україну найбільш глибоко, прихильно і зі знанням справи писала «Völkischer Beobachter» («Фелькішер Беобахтер»). 12 листопада 1937 р. тут надрукована стаття «Політична доля України», в якій подаються відомості про населення, територію України, державні утворення на Україні від найдавніших часів до поч. XX ст., економічний, культурний розвиток: зокрема, наголошується на відмінностях від Москви, великоросів і українців [5, арк. 178]. А 22 січня 1938 р. в цьому ж часописі з'явилася розвідка «Українська річниця», присвячена 20-річчю проголошення Української держави.

Проблемам національної політики в СРСР були присвячені журнальні статті Акселя Шмідта про неросійські народи в СРСР. Варто також згадати фольклорні досліді доктора Ернста Баргеля про карпатсько-українських верховинців в Польщі, Румунії, УСР в різних німецьких часописах, які майже завжди супроводжувалися чудовими ілюстраціями. В газеті «Berliner Börsen-Zeitung» («Берлінер Берзен-Цайтунг» була опублікована розвідка «Чи русини пробудяться?» Особливе місце в тогочасній німецькій українці посідає твір українського священика Олекси Пилипенка «Україна плаче». Ця повість про боротьбу українців проти більшовиків. Обидва герої повісті – священик Никандер і селянський повстанець Комар – палкі патріоти і гинуть за Україну [5, арк. 189–189 зв.].

У щоденній газеті «Франкфуртер фольксблят» вміщені розвідки Густава Штебе про політичні проблеми та соборну Україну [5, арк. 189 зв.–191].

У 1933 р. побачила світ нова книжка К. Маєра – переклад німецькою мовою «Слово о полку Ігоревім» для широкого загалу, студентів, славістів, в якій справедливо зазначено, що ця поема є українською, а не російською [3, арк. 10].

У праці «Центральна проблема російської історії» Аксель Шмідт на основі найновішої літератури висвітлив становлення Київської держави, пов'язуючи його з українським народом і українською історією. Дослідник використовує не лише твори М. Грушевського та інших українських істориків, а й відомі праці В. Ключевського, С. Платонова та нові студії Д. Зелєніна, О. Преснякова й М. Любавського, що поставилися критично до теорії М. Карамзіна про походження Московської держави з Київської Русі і пов'язували останню тільки з Україною.

При цьому А. Шмідт розглядає терміни «Русь», «руський», «Росія», «російський», «Україна», «український» і критикує погляди тих німецьких учених (Геч, Штелін), що всупереч правді трималися російської об'єднувальної теорії про походження Русі [4, арк. 395].

В рецензії на нову книжку Роджера Тиссеранди (Roger Tisseranda) «La vie d'un peuple. L'Ukraine. Edition G.P.Maisonsonneuve» (Paris, 1933, 298 s.) М. Антонович відзначив, що автор в легкій поетичній формі подав французькому читачеві нарис історії України і цілого культурного життя українського народу. З позитивних моментів рецензент відмітив те, що всі ділянки культури знайшли в ній своє місце. Такі непрості й дискусійні періоди нашої історії, як Литовська доба, Переяславська угода, культурна місія України на півночі в XVIII ст. тощо подані цілком об'єктивно. Як позитив можна також розглядати пояснення термінів «Русь», «Україна», «Росія», дуже доречним є подання давньої французької літератури про Україну і взагалі висвітлення українсько-французьких взаємин. В книзі вміщено багато цитат з української літератури (К. Туровського, Нестора Літописця, К. Смотрицького, С. Величка, Г. Сковороди та ін.). Не забуто й народну словесність з давніх часів.

До недоліків вищезазначеної праці М. Антонович зарахував фактичні помилки в хронології, поясненні слів «козак», «хозар» та ін., деякі гіпотези, зокрема про організацію Київського князівства варягами, з історії мистецтва тощо. Але, на думку рецензента, вони не зменшують ролі книжки, в якій виразно виокремлюються національні моменти [4, арк. 285].

У 1933 р. в Празі вийшла друком праця К. Коберського «Україна в світовому господарстві», в якій автор на початку подав короткий огляд основних статистичних даних про Україну та її природні багатства [4, арк. 320].

Італієць Магніні Карло (Magnini Carlo) підготував розвідку «Il complesso etnico dei Carpati. Escursioni nelle Rutenia Carpatica» (Roma, 1933, 191 с.). Для автора Підкарпатська Русь – це найцікавіша країна в Європі, єдина, де на вузькій просторі переплітаються багато найрізноманітніших племен, але не зливаються в одне, хоча спільні умови, психологічні й побутові риси, попри расову й людську відмінність дають загальну картину.

Щодо дискусійних питань, то в книзі мало місце відведено лемкам, бойкам, гуцулам та має місце односторонність у підборі джерел. Тому, хоча автор і має цікаві спостереження й висновки, та найцікавіші з них не пов'язані з Підкарпаттям. Заслугою автора є те, що він знайомить італійців з підкарпатським питанням в області етнографії й антропології, – та, на жаль, дає хибну картину, яку навряд чи бажав би бачити котрийсь народ, пов'язану з популяризацією його території й населення [5, арк. 100–102].

В грудні 1937 р. під назвою «Нова італійська література про Україну» опублікована інформація про книжку Лавро Майнарді «Симон Петлюра. Три брошури “Ми і Україна”». В першій брошурі автор підкреслює міць і культуру старої української держави, з симпатією висвітлює життєвий шлях і подає характеристику С. Петлюри, гостро засуджуючи перебіг паризького процесу; в другій торкається українсько-польських відносин, а в третій намагається виправдати приналежність західноукраїнських земель до Польщі та примирити українців і поляків з існуючим станом речей. Це пояснюється світоглядом автора, який можна коротко охарактеризувати так: Москва – не Європа, кожне просування на схід українців, як і поляків, відбувається в інтересах європейської культури, а примирення цих двох народів є надзвичайно важливою справою, що вимагає щирості та оцінки дійсності. Зрештою, українцям потрібна допомога від головного ворога свого й Європи – проти Москви [5, арк. 182–183].

В 30-х роках ХХ ст. вийшли друком також дослідження С. Зукермана «Wirtschaftspolitisches aus der Ukraine», О. Даскалук «Die Ukraine als Arbeitsfeld für Deutsche und deutsches capital», збірник «Das Neue Russland», «Die Ukraine unter Fremdherrschaft», «Ukraine von gestern und heute», «Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart», «Ukraine und die Kirchliche Union», «Ukraine», М. Еуке «Ukraine-Tragodie», збірка «Die Deutsche Berufserziehung. Ausgabe B. Kaufmannsches Schulwesen». В них висвітлювалися питання зовнішньої політики, економіки, географії, освіти, науки, культури (мистецтво, бібліотечна справа, релігійні зносини) України, а їх детальний аналіз дає підстави зробити висновок, що найширше й найкраще в німецьких виданнях представлені питання української культури. Чимало статей присвячено 20-й річниці Берестейського миру, І. Мазепі та його союзникам, українським козакам тощо [5, арк. 208–212].

1. Калакура, Я.С. Українознавче дослідження: теорія та методологія / Я.С. Калакура. – Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.
2. Кононенко, П.П. Українознавство. Підручник / П.П. Кононенко. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
3. ЦДАВО України. – Ф. 4158. – Оп. 1. – Спр. 9.
4. ЦДАВО України. – Ф. 4158. – Оп. 1. – Спр. 26.
5. ЦДАВО України. – Ф. 4158. – Оп. 1. – Спр. 27.